

AZ ÉLETMÓD FOGALMÁRÓL — FILOZÓFIAI ASPEKTUSBAN

FUKÁSZ GYÖRGY

AZ ÉLETMÓDFOGALOM MEGHATÁROZÁSÁRÓL

Az életmód kutatása előtérbe került az utóbbi időkben. Ez a munka szükségképpen együtt járt a *fogalmak tisztázásának* a megkezdésével.

Minden kutatómunka természetszerűleg törekszik a használt fogalmak meghatározására. A kutatásokat ugyanakkor nem lehet termékeny módon a definíció-alkotásra koncentrálni, még kevésbé olyan kérdéskörök vizsgálatában, mint az életmód, ami nem korlátozódik egy-egy tudomány területére.

A tudományos kutatás tervezése során a kutatási hipotézisek kialakítása természetesen igényeli a definíció valamiféle anticipált formáját, legalábbis munkahipotézis jelleggel. De ez a megközelítés nem egyrendű a fogalomalkotási törekvésekkel. Egy előzetes fogalomelképzelés csak orientációs alapot nyújthat, semmiképpen sem illeti meg magasabb értéket. Csakis a probléma kutatásának magasabb fokán reális egy tartalmas megoldás, a tudományos vizsgálódások eredményeinek mintegy összefoglalásaképpen, az alapvető kategóriák megfogalmazásával egyetemben. Ennek alapján valószínűleg nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy egy tudományterület definíciós eredménye a terület fejlettségének s a kutatások eredményességének is fokmérőjét adhatja. Mindez az életmód fogalmának a meghatározásával kapcsolatban is érvényesnek tűnik.

Az eddigi kutatások során az életmód meghatározásának igénye sorrendre megjelent. De a kutatók — érthető módon — még nem vállalták a fogalomalkotás bonyolult feladatát, minthogy az életmód összetett társadalmi jelenség, s a definiálás csak az elemzés és a szintézis magasabb fokán lehetséges.

Meddig jutottak az életmódkutatások a fogalmi tisztázásban? Mind ez ideig *megoldatlan* kérdés — legalábbis a filozófiai általánosítás síkján —, hogy *mit kell érteni az életmód fogalmán*. Ugyanakkor az élet sürgető szükséglete az életmód kategóriájának a használata, mégpedig operacionálizálható formában, azaz a konkrét gyakorlat számára megbízható, a konkrét folyamatok szempontjából alapot nyújtó alkalmazása. Az életmód problémáinak valamilyeni megközelítése érthető módon igényeli a megnyugtató fogalmi tisztázást. Ez a politikai tervezés szükséglete, de ez a konkrét tudományos vizsgálódások igénye is. Egyelőre azonban minden kutató kénytelen-kelletlen maga kényszerül valamiféle életmódfogalom kialakítására, ha csak munkahipotézis szintjén is. Ez olyan „tarkaságot” eredményez, ami egy átfogó fogalomalkotáshoz kiindulópontokat rajzol ki, de ugyanakkor nehezíti is a tisztánlátást az életmód lényegét illetően.

A kutatók tudatosan is vállalják az életmód „egyszerű” — leírásszintű — megközelítését. Ezt regisztrálja például jelentős könyvében, a Békés megyei életmód-vizsgálatokat összefoglalva Losonczy Ágnes. Munkájának első fejeze-

tében sorra veszi az egyszerűbbektől a tudományosabbakig és konkrétabbakig a munkahipotézis jelleggel meghatározott életmódfogalmakat, ezeket a további szükséges elmélyítés és tisztázás szempontjából értékeli,¹ s jelzi, hogy a többi közt antropológiai, etnográfiai kutatások tudatos metodológiai alkalmazása segítségével kell majd továbblépni.² És valóban kétségtelen, hogy a kutatás fejlődését nagy mértékben segítené, ha jól kidolgozott, megalapozott életmódfogalommal dolgozhatna. Nyilvánvaló, hogy egy konzisztens fogalmi apparátus a kutatások tervezését, a célba veendő összefüggések meghatározását megkönnyíti, és nem különben az adekvát módszerek, eszközök, technikák megválasztását.

Megállapítható a hazai és nemzetközi életmód-kutatások ismeretében, hogy *ma még hiányzik az életmód-kutatások számára ez az oly lényeges, megbízható fogalmi apparátus.* Ezt jelzi alapvető jelentőségű cikkében Cseh-Szombathy László és Surányi Bálint is. Az életmód fogalma — írják — a tárgy bonyolultságánál fogva ma még kevéssé kidolgozott és használható. Az életmód tudományos kutatása nem nagy időre tekint vissza, a vizsgálatok során partikuláris munkahipotéziseknél többre nem futotta. Ezek csupán első kísérleteknek tekinthetők egy életmódfogalom megalkotására, és még csak a fogalom köznapi értelmezésének fokán mozognak. Ennyiben Cseh-Szombathyék véleménye lényegében egybeesik a Losonczy által adott minősítéssel. De következtetéseik szigorúbbnak tűnnek: az életmódfogalom mai kidolgozatlansága kihat alkalmazhatóságára. „Az életmód . . . éppen komplex jellege miatt nem operacionális, tehát gyakorlatban alkalmazható fogalom.”³ A definíciós kísérleteket úgy értékelik, hogy azok csupán „próbálkozást jelentenek annak operacionalizására”. A kutatási eredmények foghíjassága alapján úgy vélik, hogy a *fogalomalkotás* a kutatás jelenlegi szintjén még *korai*. Joggal utalnak ezzel kapcsolatban a kutatás tárgyának, magának az életmódnak a fejletlenségére, átmeneti jellegére is. „Társadalmunkban az életmód egyes elemei . . . nem állnak össze olyan szerves egésszé, amely kielégítené a definíció felkeltette igényeket . . . A dezintegrált — az egyes elemeket szervesen egymás mellé illesztő — életmód is életmód, sőt tipikus jegye talán éppen ebben a szerveslenségben ragadható meg leginkább.”⁴ Ez jut kifejezésre a definíció korlátozottságában. Ezért is intenek türelemre: „Az elsiertett szintetizálástól kevesebb hasznot várunk, mint amennyi kárát látjuk.”⁵

Mindez jelzi: nem arról van szó természetesen, hogy a meghatározás elvileg lehetetlen, hanem arról, hogy a fogalomalkotás több oknál fogva is egy elnyújtott folyamat. A kutatók különböző irányból közelítik meg az életmód lényegét, tartalmát. Kísérleteik mutatják a megoldás lehetőségeit, irányait. De tudnunk kell, hogy a továbblépés egy átfogó életmódfogalom kialakítása felé szükségzerű, és hogy ezek a részleges, a munkahipotézis szintjét nem meghaladó, a deskripció fokán álló életmód-felfogások egy általános szociológiai fogalom meghatározás követelményeit sem elégítik ki.

¹ Vö. Losonczy Ágnes: „Az életmódról”, Budapest 1971. Az MTA Szociológiai Intézetének kiadványa. „Az életmódról — egyszerűen” (8—13.); „Az életmódról tudományosabban” (13—20.); „Konkrétan” (20—21.). A definíciós összefoglalás a „Jegyzetek”-ben található (485—490.).

² Uo. 490—491.

³ Cseh-Szombathy—Surányi: Az életmód statisztikai vizsgálatának néhány kérdése; „Statisztikai Szemle”, 1974, 333.

⁴ Uo. 334.

⁵ Uo.

Az életmód fogalmának mai állapotát a *zavarok, félreértések* egész sora jellemzi, ami nemcsak a konkrét életmód-kutatások irányára, hanem az ezekhez kapcsolódó véleményekre, sőt intézkedésekre is kihat.

Az életmódot összekeverik más, *rokon* vagy *szinonimnak* tartott fogalmakkal, amelyeket pedig el kellene pontosan határolni az életmódtól, hogy a kutatás ne fusson — mint oly sokszor — mellékvágányra.

A rokon fogalmak közül érdemes megemlíteni a gyakran használt *életszínvonal* fogalmát. Anélkül, hogy csökkenteni kívánnánk az életszínvonal jelentőségét az életmód vonatkozásában, szem előtt kell tartani, hogy ezek mindenekelőtt gazdasági és mennyiségi mutatók, csak egyik csoportját jelentik az életmód elemeinek. Az életszínvonal köréhez tartozó tényezők nagy hatással vannak az életmód egészére, többi rétegére, de az életmód az ideológiai-kulturális-politikai tevékenység szféráit is magába foglalja, s ezekben is realizálja az anyagi-társadalmi szféra eredményeit.

Gyakran helyettesítik az életmód fogalmát a „líraibb” *életstílus* kategóriájával. Kétségtelen, hogy azoknál a kutatóknál, akik használják, az életstílus fogalma közel áll az életmódehoz, de mint pl. a lengyel A. Sicinski — kifejezetten és aláhúzottan empirikus jellegű kategóriának értik, amely az emberi magatartások differenciációjának, típusainak elemzésében játszik szerepet. Ebben a felfogásban az életstílus „az individuum mindennapi aktivitásainak elemeit, formáit foglalja magában, úgy, ahogyan azokat az egyén szociális helyzete meghatározza”.⁶ Ez a megközelítés implicite is utal az életmód fogalmának szélesebb voltára, hiszen így értelmezve, az életstílus függvénye az életmód meghatározott formájának. Ebben az értelemben foglalkozott Sicinski az életstílus problémáival több nemzetközi tanácskozáson is, így fejtette ki a lengyelországi életstílus problémáit az ECLE (European Centre for Leisure Education) által szervezett, a szocialista életmód kutatásával foglalkozó konferencián;⁷ ebben a felfogásban készített tanulmányt a torontói Szociológiai Világkongresszusra is. A csehszlovák Jiri Vecerni⁸ is az életstílus kérdéseit helyezte előtérbe, akárcsak Filip Hronsky,⁹ aki megkísérelte felvázolni a szocialista életstílus teoretikus modelljét. Hronsky az életstílus legfontosabb jegyeit az értékek teremtése és felhasználása közötti kapcsolatban jelölte meg.

A rokon fogalmak sorában meg kell említenünk egy mostanában divatosá vált fogalmat: „*az élet új minőségeit*”. Terjedése alapján a mai polgári ideológia tevékenységéhez fűződik. De az is igaz, hogy az élet valóságos „új minőségeit” éppen a szocialista társadalom tudja megteremteni, s ezért kár lenne lemondani magáról a kategóriáról, csak azért, mert a polgári ideológusok a szocialista életmóddal szemben fogalmazták meg, lényegében védekezési reflexként. Ez a felismerés már a torontói kongresszuson is kifejeződött a szocialista világ részvételében. A marxista szociológia neves képviselői:

⁶ A. Sicinski: *Style of Life in Socialist Society*; „Personal Activity in the Socialist Society”, Moszkva—Varsó 1974, 173—199.

⁷ A. Sicinski: *Prospects of Changes in the Life Style in Poland*; „Society and Leisure”, 1972/3, 79—98.

⁸ J. Vecerni: *Problems of the Conceptualization of a Socialist Life Style*; „Society and Leisure”, 1972/3, 119—138.

⁹ F. Hronsky: *On the Relationship between the Socialist Way of Life and the Standard of Living*; „Society and Leisure”, 1972/3, 99—118.

a csehszlovák J. Filipec, a szovjet Besztusev Lada, a lengyel Sicinski és sokan mások kifejtették a szocialista életmód keretei közt keletkező „új minőségek” tartalmát. Ilyen irányban kutat nálunk Szalai Sándor is. De tegyük hozzá, hogy az élet új minőségeinek értelmezése még nem kiforrott. Szalai Sándor például az életmódhoz képest szélesebb kategóriaként használja: szerinte az életmód főként objektív tartalmú, az élet minőségei ehhez szubjektív motívumokat kapcsolnának. Mindenesetre úgy tűnik, hogy az életmód kategóriája már mai állapotában is konkrétabb, kidolgozottabb.

AZ ÉLETMÓDFOGALOM SZINTJEI

Az életmód fogalmának elhatárolása a rokon, a csaknem szinonimaként alkalmazott fogalmaktól elemi feltétele az életmódfogalom megalkotásának. Természetesen figyelembe kell venni az életmód fogalmának különböző emeleteit: az egyes tudományok által kialakított és kialakítható életmódfogalmak eltérő jellegűek lehetnek. A legfelső szinten az életmód *legáltalánosabb*, a társadalomtudományok szempontjából legátfogóbb megközelítése található. Ez a *filozófiai* általánosítás szintje, amivel kapcsolatosan azonban már megállapítottuk, hogy végigvitele számára még nem érett meg az idő. Csakis az életmód-kutatásoknak egy előrehaladottabb stádiuma alapozhatja meg a filozófia integráló tevékenységét, aminek során kialakíthatja, összefoglalhatja az életmód általános kategóriáját.

Az életmód fogalmának második szintje az, ami *szociológiai alapkategóriaként* funkcionál. Olyan komplex társadalmi-gazdasági fogalom ez, amely a társadalomtudományok összefogásából születik meg. Ebben — a legátfogóbb filozófiai kiindulópontok mellett — a szociológia sajátos eszközei játszanak koordináló szerepet.

A szociológiai kutatások, valamint más, az életmódot tanulmányozó szaktudományok vizsgálódásai az életmód fogalmát *empirikus szinten* ragadják meg, *leíró módon* összegezik azokat az *elemeket*, amelyeket a kutatás adott állása mellett az életmód fogalmába belefoglalhatnak. A leggyakoribb éppen ez a deskriptív jellegű értelmezés.

Minden kutatás kénytelen-kelletlen kifejti saját elképzelését, amelynek jegyében vizsgálja az életmód problémáit, akár néprajzi, akár szociológiai vagy történettudományi aspektusban közelíti is azt. Csak a példa kedvéért érdemes felidézni, hogyan foglalja össze ezen az empirikus szinten az életmód tartalmát a történész Hanák Péter. Igaz, hogy Hanák az életmód jellemző jegyeivel egy sajátos szempontból, a társadalmi rétegeképződés kritériumai vonatkozásában foglalkozik. De így is jellemző ez a fajta megközelítés. „... az *életmód* leglényegesebb, minden korban kimutatható, leírható, lehetőség szerint mennyiségi adatokkal is kifejezhető elemeinek,” a következőket tartja Hanák:

„1. Lakás

- a) a településforma, az egyes rétegek lakóhelye;
- b) a lakóház (és a nem lakásra szolgáló középületek);
- c) a lakás (lakrész) beosztása és berendezése;
- d) az egyes helyiségek funkciója és a lakáshasználati szokások.

2. Öltözködés

- a) az öltözködéshez felhasznált anyagok és feldolgozásuk;

- b) az egyes öltözködési tárgyak, funkciójuk, formájuk;
- c) öltözködési szokások, divat, néphagyomány.

3. Táplálkozás

- a) a táplálkozás nyersanyagai;
- b) az elfogyasztott táplálék mennyisége, minősége (tápértéke);
- c) az ételkészítés módja;
- d) az étkezési formák, szokások.

4. A szabadidő

a társas élet, a szórakozás, a művelődés elterjedt formái.”¹⁰

Lényegében hasonló körben keresi az életmód elemeit Losonczy Ágnes, valamint H. Sas Judit kutatása is. Az életmód ilyen jellegű elemeinek a feltárása és összefoglalása az adott tudományterület szempontjából használható megközelítést jelent. De szerintem az is vitathatatlan, hogy ez a szint nemigen lépi túl a deskripció fokát, s nem is törekszik a fogalom pontos meghatározására, hanem érthető módon megelepszik olyan körülírásával, ami lehetővé teszi a konkrét vizsgálódás lebonyolítását.

Amire itt fel szerettem volna hívni a figyelmet, az az, hogy az életmód fogalma különböző szinteken van kialakulóban. Amikor most megkísérlem a magam részéről *felvázolni*, mit kellene értenünk átfogó, *filozófiai szinten* az életmód fogalmán, fontosnak tartom szem előtt tartani ezeket a szintkülönbségeket. Szerintem a filozófiai szintű fogalomalkotásban a *következő kiindulópontokat* kell kiemelni, amire építve *közeledhetünk* az életmód átfogó definiálása felé:

Mindenekelőtt abból kell kiindulni, hogy az életmód fogalma *komplex, összetett fogalom*, amiben kifejezésre jut magának az életmódnak a rendkívüli bonyolultsága. Az életmód fogalmában kiemelkedő szerephez jut továbbá annak *totalitás-jellege*. Ezt értelmezve ki kell emelni, hogy ez a totalitás nem tekinthető „parttalanak”: ellenkezőleg, *meghatározott totalitás* ez (a szovjet szociológus, Besztusev Lada kifejezése szerint: „definitív totalitás”). Vitathatatlanul jelentkezik ugyanis az a veszély, hogy az életmód összetettsége, a társadalmi jelenségek mindenféle csoportjához való kapcsolódása következtében, a totalitást úgy tartalmazza, hogy az életmód végül is mintegy azonosul vagy egybeesik a társadalom fogalmával. Fontos tehát kiemelni azokat a minősítő jegyeket, amelyek révén a társadalom jelenségei *életmód-oldaluk* révén értékelhetők, és megkülönböztetni az életmód fogalmát a társadalométól.

Az életmód mindenekelőtt az emberek tevékenységével jellemezhető, pontosabban: *az életmód a tevékenységek komplex rendszere*. Nézetem szerint, az életmóddal foglalkozó kutatások ezen a ponton döntő fontosságú eredményre jutottak: az életmód a tevékenységek meghatározott szerkezetű rendszere. Így válik a tevékenység-szerkezet az életmód minősítő jegyévé, az életmód-fogalom egyik alappillérvé. A tevékenység-szerkezet az ember tevékenységeinek valamennyi fajtáját tartalmazza. Ez a felismerés vezet el az életmód sokrétűségének tanulmányozásához, alapvető rétegeinek kiemeléséhez s rétegek kölcsönviszonyának tisztázásához.

A tevékenységek meghatározott rendszereként értelmezett életmód megközelítésének másik alapja annak felismerése, hogy ez a tevékenység össze-

¹⁰ Hanál Péter: A kultúrtörténeti szintézis problémái; „Történelmi Szemle”, 1974/3, 448—449.

függ az emberek szükségleteinek meghatározott rendszerével, pontosabban: ezek kielégítésének mechanizmusával. A szükségletkielégítés és annak hogyanja ily módon az életmódfogalom egyik alapeleme. Az emberek tevékenysége és annak a mikéntje alapvető szerepet játszik maguknak a szükségleteknek a keletkezésében és újratermelődésében is (a szükséglet és termelés dialektikájában, amit Marx és Engels „A német ideológia”-ban az ismert módon fejtettek ki).

Az életmód totalitása ezen elemekből épül fel. Ezen a vonalon haladva tárul fel komplex, összetett jellegének alapja, totalitásának meghatározottsága, rendszerbe foglalhatósága. Ezt a specifikus totalitás-jellegét kell alapul venni, hogy elkerülhessük mindenféle leszűkítést.

Mindez azt is jelenti, hogy az életmód mint meghatározott szükségletek kielégítéséhez kötött tevékenységek komplex rendszere, egyet jelent az ember életfeltételeinek a realizálásával (és ebben: újratermelésével és átalakításával). Ennek megfelelően az életmód az ember „életnyilvánítása”, tartalmazza tehát azt, amit tág értelemben az életére jellemző *magatartásának* nevezhetünk. Ez az „életnyilvánítás” totális, az élet minden szférája szervesen részt vesz az életmódban, ideértve az ember testi, szellemi tevékenységét, az élet anyagi, kulturális, ideológiai, politikai vonatkozásait egyaránt.

Az életmód az ember magatartásainak összege, komplex rendszere — és ez maga után vonja mindannak az elemzését is, ami a magatartást meghatározza. Így kerül bele az életmód tárgyalásába elsődleges tényezőként *a magatartás társadalmi determináltsága*: az életmódfogalom alapvető jegye éppen ezért foglalható össze a társadalmisággal. Az adott típusú életmódban a magatartás közvetlen *pszichikai meghatározói* is természetesen szerepet játszanak. De az életmód alapvetően nem az egyén szubjektív választásainak a függvénye: az életmód tartalmát, változásainak rendjét mindenekelőtt éppen mélyebb társadalmi meghatározói szabják meg.

AZ OSZTÁLYANALÍZIS METODOLÓGIAI KÉRDÉSEI AZ ÉLETMÓD-KUTATÁSBAN

Az életmód társadalmi meghatározottsága olyan tény, amelybe a kutatás szükségképpen beleütközik. Az életmód nem jelent egy zárt, tisztán öntörvényű szférát, sajátosságai és átalakulásai nem szigetelhetők el a társadalom egészének mozgásától. Az életmód folyamatai a társadalmi mozgások egészének szövetébe beágyazódva jelentkeznek, objektív tartalmuk a társadalmi fejlődés szerkezetének minden mozzanatával szerves kapcsolatban van. Megértésük is ennek az összefüggésrendszernek a figyelembevételét követeli.

A szocialista életmód alakulása, harca a szemben álló életmódtörékvésekkel a hazai fejlődésben is az *osztályharc* jellegzetes folyamatait idézi fel. S ez jellemző a nemzetközi tapasztalatokat illetően is: *az életmód az osztályharc fontos harci terepe*. Ebből következik az életmód-kutatások egyik legfontosabb filozófiai-metodológiai kérdése: az életmód objektív folyamatainak a megértése azt igényeli, hogy az osztályok mozgása, az osztályharc szemszögéből ítéljük meg őket, hogy tehát az osztályanalízis követelményeit alkalmazzuk a kutatásban.

Az osztályanalízis teszi érthetővé, miért vált „divattá” az életmód kérdése a vezető tőkésországokban, miért került előtérbe a szocializmus ellen folytatott harcukban az életstílusnak, „az élet új minőségeinek” a problémája.

A szocialista életmód folyamatainak tudományos elemzése ugyancsak megköveteli az osztályelemzést. Nyilvánvaló, hogy a szocialista életmód elméleti koncepciója és gyakorlati megvalósulása szembenáll a polgári életmód-felfogásokkal, s szembe találja magát a polgári-kispolgári életmód-törekvések érvényesülésével. Az életmód az osztályharc fontos harci terepe. A két vilárendszer harcának, a szocializmus felülkerekedésének egyik legfőbb területét éppen itt találjuk. A szocializmus fölényének bizonyítására éppen az életmód szférájában vannak nagy lehetőségeink: az *értelmes, tartalmas, emberhez méltó szocialista életmód* olyan előny, amit a szocialista világ szintén nem aknázik ki elég következetesen. Arról a ma már egyre jobban érzékelhető tényről van szó, hogy egy társadalmi rendszer fejlettségének mutatórendszere nem korlátozható a gazdasági-termelékenységi mutatókra, a fogyasztás körére. Az életmód egészének a típusa kerül egyre inkább előtérbe, és a kialakuló szocialista életmód éppen egy teljes, gazdag, valóban emberi élet távlatait nyújtja. Ez az ember lényegi erői megvalósulásának, az ember önmegvalósításának nyilvánvaló terepe, ezzel „érvel” a szocializmus mellett a szocialista életmód kibontakozása. Ebben szerepet játszhat a tudomány azzal, hogy feltárja az új életmód kialakulásának folyamatait és távlatait, de természetesen a legfontosabb a tudományos felismeréseken alapuló tervszerű, átgondolt gyakorlati megszervezése az élet új, szocialista minőségeit hordozó konkrét feltételeknek.

A fejlett szocialista társadalom a társadalom homogenizálódása felé vezet. De az új, szocialista életmód harcban, a szó történelmi értelmében vett osztályharcban kerekedik felül, a kispolgári-polgári életforma leküzdésének folyamatában. Ez a tény is megköveteli, hogy az *osztályszemléletet* a szocialista életmód tudományos kutatásának alapvető metodológiai elveinek sorában mindig szem előtt tartsuk.

A SZOCIALISTA ÉLETMÓD FOGALMA

Az életmód fogalmának kidolgozatlansága természetesen jelentkezik a *szocialista életmód* értelmezésében is. De a fogalmi tisztázás kezdetlegessége mellett, parancsoló szükséglet eljutni a szocialista életmód valamiféle konkrétabb meghatározásához, hogy a mindennapi élet formáinak tudatos alakításának programját a fejlett szocialista társadalom építése viszonyainak megfelelően kimunkálhassuk.

Mitől szocialista jellegű a szocialista életmód?

A szocialista életmód fogalmának kialakításához természetesen alapul szolgálnak mindazok az *általános jegyek*, amelyek a szocializmust mint a kommunista társadalmi-gazdasági alakulat alsó fokát jellemzik. De ezeket az alapvető minősítő jegyeket az életmód szempontjából fel kell dolgozni. Azt is tekintetbe kell venni, hogy a szocialista életmód nem azonos az átmeneti állapotot képviselő szocialista társadalom életmódjával. A fejlett szocialista társadalom felépítésének korszakában a társadalom életmódja *heterogén*, sokféle elemet, a terjedő szocialista típusú életforma mellett nem-szocialista, polgári-kispolgári formákat is tartalmaz. (Mellesleg, ez egy további fontos kérdést is felvet: nevezetesen azt, hogy a szocialista életmód teoretikus modellje az életmód valóságos átalakulási tendenciáira kell hogy épüljön, továbbá, hogy a kialakított, normatív szerepet játszó modellt — vagy modelleket — rendszeresen szembesíteni kell a valóságos viszonyokkal.)

A szocialista életmódot jellemző sajátos jegyek megfogalmazásánál természetesen nem lehet megállni a szokásos *kvantitatív* indikátorok összefoglalásánál (energia- és nyersanyag-ellátottság, termelékenység, a gépesítettség és automatizáltság foka, életszínvonal- és termelékenységi adatok, kor- és foglalkoztatottsági struktúra, iskolázottsági fok, családnagyság, a munkaidő nagysága stb.). Mindenekelőtt a *kvalitatív indikátorok* érdemelnek nagy figyelmet, amelyek a szocializmus alapvető, általános jegyeiből következnek (a termelési eszközök közösségi tulajdona, az osztályantagonizmus megszűnése, a szociális homogenitás az egymáshoz közeledő osztályokkal, rétegekkel, csoportokkal, a gazdaság tervszerű fejlődése a szükségletek maximális kielégítése céljából, a nemzeti fejlődés biztosítása, az antagonisztikus osztálytársadalmakra jellemző kizsákmányolás és az elnyomás minden fajtájának hiánya, a szocialista erkölcsiség, a marxista eszmeiség fejlődése stb.). Ezeknek a meghatározóknak a vonalán haladva tárhatjuk fel a szocialista életmód jellemző vonásait.

A szocialista életmód sajátos jegyeinek a rendszeres kifejtése és *rendszerbefoglalása* további kutatásokat igényel. Anélkül, hogy erre a feladatra vállalkoznánk, megkíséreljük néhány fontosabb vonásának a kiemelését.

A szocialista életmód egyik jellegzetes megkülönböztető jegye az életmódban érvényesülő *tudatosság*.¹¹ Ebben eltér minden más életmód típustól: az élet tudatos vitelét, tervezését csakis a szocialista társadalom által kialakított életmód teszi reálisan lehetővé.

A szocialista életmód további kiemelkedő vonása a *kollektivitás* magas foka. A szocialista életmód fejlesztésével kapcsolatban a XI. kongresszus elsősorban erre a vonásra helyezett nagy súlyt. A munkáséletmód által hordozott kollektivitást kell elterjeszteni és társadalmi érvényűvé tenni, legfőképpen a már kialakult munkáskollektívák, a szocialista brigádmozgalom fejlesztésével, törekvéseinek általánossá tételével. A XI. kongresszus határozata mindenekelőtt a társadalmi mozgalommá izmosodott *szocialista brigádmozgalom* tapasztalataira épít, s eddigi útjának folytatását szorgalmazza. „Arra kell törekedni, hogy társadalmi méretekben teret nyerjen a szocialista brigádok hármaskövetelménye: szocialista módon dolgozni, élni, művelődni.” „A szocialista tudat és életmód közösségekben alakul ki és fejlődik tovább — állapítja meg a dokumentum. — Ezek sorában meghatározó szerepük van a munkában létrejött közösségi kapcsolatoknak, amelyeknek legbiztosabb formája a szocialista brigádmozgalom. El kell érni, hogy a ,szocialista módon dolgozni, élni, tanulni' szemlélet általános társadalmi norma legyen. A szocialista életmód fejlődése a közélet és a magánélet harmonikus egységét, a szocialista együttélés normáinak szokássá erősödését hozza magával.”

A szocialista életmód napirendre kerülésével kapcsolatban a Központi Bizottság beszámolójában Kádár János elvtárs aláhúzta e folyamat kettős jellegét, a szocialista vonások mellett „a szocialista elvekkel, céljainkkal, erkölcsi értékrendünkkel össze nem egyeztethető jelenségek” jelenlétét és időnkénti megerősödését. Ez adja időszzerűségét a szocialista életmód nagy kérdéseinek: „Igen fontos, hogy erről beszéljünk, különösen a mostani helyzetben, amikor az anyagi jólét növekedésével a ,miből éljünk' nagy társadalmi kérdése mellett mindinkább szerepet kap az is ,hogyan éljünk'.”¹²

¹¹ Vö. V. I. Tolstih: Specificities of Adult Education in the Socialist Society in the Conditions of Scientific and Technological Revolution; „Society and Leisure”, 1974/2, 104–105.

¹² „Az MSZMP XI. kongresszusa”, Kossuth 1975, 177. 214. 98.

A szocialista életmód egy másik jellegzetes vonása, hogy benne a *szocialista humanizmus*, a marxi reális humanizmus¹³ elvei érvényesülnek, harcban a polgári-kispolgári látszathumanizmussal. A szocialista életmódban ennek jegyében áll előtérben az ember, az emberi kapcsolatok fejlesztése, aminek jelentőségét a tudományos és technikai forradalom viszonyai sajátosan növelik. A technika polgári alkalmazását kísérő dehumanizáló tendenciák ismeretében kiváltképpen fontos tudatosan érvényre juttatni a technikai haladásban a szocialista humanizmus követelményeit, különösen abban a zónában, amelyet az életmód interperszonális rétegének nevezhetünk. Sok kutató — így pl. Ancsel Éva — nem ok nélkül emeli ki a kollektívizmus és humanizmus jegyeit, mint olyan, az interperszonális kapcsolatokban megtestesülő életmód-jegyeket, amelyek valóban csak a szocialista társadalomban realizálódnak.

A szocialista életmódnak jellegzetes vonása a *szocialista demokratizmus* megvalósulása, a tényleges és nem formális, látszat demokratizmusé, aminek legfőbb terrénuma a *munkahelyi-üzemi demokrácia*. Ez a fajta demokratizmus elképzelhetetlen kapitalista viszonyok között. A tőkés nem enged tényleges beleszólást gazdasági ügyeibe, még ha manipulációs célokból be is veti a partnerségről, a Mitbestimmungról szóló elméleteket.

A szocialista életmódnak ezek az átfogó jegyei alapozzák meg a társadalom, valamint az egyes emberek életében is alapvető jelentőségű *további vonások* érvényesülését. Ilyen vonások: az *emberi méltóság* érvényesülése, a *szociális biztonság*, ami a létbizonytalanság megszüntetésének, mindenekeklött a munkához való jog megvalósulásának a következménye; a *szolidaritás és a kölcsönös elvtársi segítségnyújtás*, amely az egymásra való rászorultságról egy magasabb szintre emeli a kollektivitás megvalósulását; a szocialista *optimizmus*, a jövőbe vetett szilárd hit, ami a felismert törvényszerűségekre alkalmazására, a tudatosság magas fokára épül; a társadalom és minden tagjának *felelőssége* — és a felelősség tudatosulása — a társadalomért, az emberért.

Mindezek a jegyek beépülnek a kialakítandó szocialista életmódfogalomba, illetve az új életmód-modellbe. (Helyesebb lenne a többes szám, ti. a kutatás mai fokán több kialakulófélben levő szocialista életmód-modell létezik. Ez részint kifejezi a kutatás relatív fejletlenségét, de azt is, hogy minden bizonynyal lényeges eltérések jellemezhetik a különböző feltételek mellett kifejlődő új életmódot. A történelmi tradíciók, a nemzeti sajátosságok olyan árnyalatokat produkálnak, amelyek a közös, lényegi vonások mellett indokolják az eltérő kutatási modellek létezését.)

A szocialista életmód jellegzetes vonásainak összefoglalásánál természetesen *szelektálni* kell, és ki kell emelni a legszignifikánsabbakat. A kutatók számos életmód-vonást regisztrálnak a legkülönbözőbb részterületekről, az ember munka-kulturáltságától, munka-szokásaitól kezdve szabadidő-szokásaiig, a szabad idő értelmes, tudatos, az ember és a társadalom javára történő felhasználásáig, az interperszonális kapcsolatok szférájában történő realizálódásáig bezárólag. A szocialista életmód jellegzetes vonásai kapcsolatosak a szocialista kulturális forradalom fejlődésével is, a műveltség, felkészültség, képzettség növelésével, a permanens vagy recurrens művelődés megvalósulásával. A művelődés az ember belső igényévé válik, beépül az ember egyre magasabb szintre emelkedő szükségleteinek rendszerébe, amelyben vezérmotívummá egyre inkább a munka iránti szükséglet válik, ami következménye annak,

¹³ Vö. Köpeczi Béla: A szabad idő és humanizmus; „Kortárs”, 1974/12.

hogy a munka jellege átalakul, hogy a munkában rejlő alkotói mozzanat kifejlődik és terebélyesedik. Már a kommunizmus alsó fokát jelentő szocialista, társadalom által kifejlesztett életmód jellemző vonásává válik az alkotó, értelmes élet iránti szükséglet és ennek realizálása.

AZ ÉLETMÓD RÉTEGEI

Az életmód-kutatások szükségképp beleütköznek az életmód különböző rétegeinek a problémájába. Az életmód értelmezésében éppen ezeknek a rétegeknek a félreértése okozza a legtöbb zavart. Az életmód komplex totalitását gyakran *leszűkítik* elemeinek egyik-másik csoportjára, az is előfordul, hogy az életmód elemeit tévesen *rangsorolják*, az elemek hierarchiáját, értékrendjét eltorzítják.

Az egyik legelterjedtebb tévedés az, hogy kihagyják az életmód fogalmából az ember *munkatevékenységével* kapcsolatos rétegeket. Még lexikonok, enciklopédiák sem mentesek ettől, s a kutatók tekintélyes csoportjainak felfogása tükröződik abban a meghatározásban is, amely szerint „Az életmód a társadalomtudomány terminusa, az *emberi lét nem termelő szféráját* tükrözi, amely szféra közvetlenül összefügg az anyagi és kulturális szükségletek, az étkezéssel, ruházattal, lakással, a kommunális szolgáltatásokkal, gyógykezeléssel, egészségvédelemmel, a pihenéssel, szórakozással stb. kapcsolatos szükségletek kielégítésével. Az életmód síkján kialakulnak bizonyos magatartásszabályok, ízlések stb., amelyek folyton változnak, elsősorban a történelmi fejlődés, a termelési mód változásai következtében. A termelési mód mellett a társadalmi helyzet, az osztályhelyzet, a kultúra, a vallás rányomja sajátos jegyeit az életmódra.”¹⁴

Az ilyen életmód-felfogást joggal marasztalja el könyvében Szántó Miklós, amiért figyelmen kívül hagyja a munka életmód-szerepét. Ezt bírálja Szinyicinnél is, aki még szűkebben értelmezi az életmódot: ez nála a gazdasági, politikai, kulturális tevékenységek mellett, ill. után, egy negyedik szférát képez, a mindennapi élet színterét: „Az életmód az emberek mindennapi életének színtere vagy rendje, amely a termelési és társadalmi tevékenység szféráján kívül található, s amelyet a különböző anyagi és kulturális szükségletek kielégítésének módja és formái közvetlenül meghatároznak.”¹⁵

Az életmód komplex rendszerének megközelítése során figyelembe kell venni, hogy az ember tevékenységei közt meghatározó jelentőségű munkatevékenysége. Ennek megfelelően az *életmódot elsődlegesen a munkával jellemezhetjük*, s nem úgy, hogy éppen a munkatevékenységet hagyjuk ki belőle, hogy az életmód fogalmát a magánéletre, a termelésen kívüli, sőt: a politikán, kultúrán is kívül eső magánéletre korlátozzuk. *A munka az életmód alapvető rétege, a munkatevékenység alapozza meg az életmód minden további rétegét, ez a tevékenység-hierarchia alapja.*

A közvéleményben elterjedt az életmódnak egy olyan redukált értelmezése, amely *életmódon* lényegében az emberek *szabadidő-tevékenységeit* érti. Igaz, hogy a szabadidő-tevékenységek mindig is jelentős rétegét képezték az életmódnak, s szükséges az életmód szabadidő-oldalának vizsgálata, ennek az életmód

¹⁴ „Filozofszkaja Enciklopedija”, Moszkva 1960, 206.

¹⁵ Idézi Szántó Miklós: „Életmód, művelődés, szabad idő”, Akadémiai Kiadó, Budapest 1967, 17.

fogalmába való belefoglalása. Azt is tudjuk, hogy a munkaidő-csökkentés nyomán nálunk napirendre kerültek a szabad idő tartalmas felhasználásának kérdései, amelyek az életmódnak jellegzetes problémái. De amennyire fontos a szabadidő-tevékenységek értékelése, legalább annyira fontos feladat, hogy jelentőségének megfelelően mérjük és elhelyezzük az életmódba foglalt tevékenységek rendszerében, ebben a vonatkozásban hiba az életmódot a szabadidő-tevékenységek szűkebb területére redukálni és az életmód egészén belül szembeállítani a szabadidő-tevékenységeket az alapvető életmód-réteggel, a munkával, felborítani a tevékenységrendszer hierarchiáját, a szabad időben valamiféle kompenzációs eszközt látni, ami — szemben a munkával — arra lenne hivatva, hogy az ember alkotás iránti igényeit kielégítse.

A korszerű marxista életmód-konceptió *Marx szabadidő-felfogására*¹⁶ épül, ami *nem engedi a munka és szabad idő merev szembeállítását*. Marx éppen a *munka és szabad idő egységét* hangsúlyozza, s ebben az egységben tárja fel az életmód jellegzetes jegyét. S ha az elmúlt időszakban a szabad szombatok szabadidő-hatásainak feltárása volt sürgős a szocialista életmód fejlesztése szempontjából, akkor a fejlett szocialista társadalom építésének mai szakaszában a társadalmi szükségletek elsősorban a munka életmód-szerepének feltárását igényelik. A munka és a munkához való viszonynak a szocialista életmódot formáló szerepét kell a tudományos kutatásnak feltárnia, figyelembe véve a szocialista életmód szerkezetét, rétegeinek egész rendszerét.

Az életmód totalitás-jellegét mindenekelőtt a munkatevékenység mint elsődleges életmód-formáló, meghatározó erő alapozza meg. A munkatevékenység átsugárzik a tevékenységek minden más rétegeire. A munka jellege és az ember viszonya munkájához rányomja bélyegét egész életvitelére: *a munka alkotó jellege s a munkához való alkotó szocialista viszony* a forrása az alkotó természetű értelmes, szocialista életmód megvalósításának.

A munka életmód-szerepének megítélésében, az ontológiai, gnoszeológiai elemzések mellett a *szükségletelméleti* vizsgálódások igen jelentősek lehetnek. A munka szükségletének az elméleti kidolgozása, s ennek elhelyezése a szükségletek rendszerében, a munka elsőrendű életszükségletté válása folyamatának tisztázása, a munka kényszerétől, mint külső-társadalmi kényszertől, annak belső szükségletté válásáig vezető utak és eszközök elemzése megbízható filozófiai alapokat nyújthat az életmód fogalmának szükségletelméleti vonatkozásában.¹⁷

Az alkotó jellegűvé váló *munka* és ami ennek alapján jön létre: a munkához való szocialista viszony, *a szocialista életmód alapvető rétegét* jelenti. Erre épül *második réteggént* az emberek szabadidő-tevékenysége, *a szabad idő alkotó, tartalmas felhasználása*, ami kiegészíti és nem helyettesíti a munkában megtestesülő és semmi mással nem pótolható alkotó tevékenységet. Ez nem kompenzációja a munkának: a munka és szabadidő-tevékenység szerves egységet képez.

A legtömegesebb, legáltalánosabb formája az alkotásnak egyre inkább a munkában testesül meg: ez az ember alkotás iránti szükséglete kielégítésének

¹⁶ Vö. A szabadidő koncepciója Marxnál. Budapest, 1974. TIT 36. o. Fukász György: A szabadidő marxista fogalmának néhány általános elméleti-módszertani problémája; „Magyar Filozófiai Szemle”, 1974/4–5.

¹⁷ Vö. Fukász György: „Az ember és a munka. A munka kényszerétől a munka szükségletéig”, Kossuth, Budapest 1972.; Fukász György: „Munka, technika, kultúra”, Magvető, Budapest 1972, 26–47.

legalapvetőbb rétege, ami kapcsolódik az ember tevékenységeinek rendszerében a munka, mint az ember differentia specificája meghatározó szerepéhez. Erre épül, s éppen az alkotás szükséglete által közvetített módon, másodlagosként, de az előzőkkel szorosan egységbeorvva — a szocializmus, majd a kommunizmus életmódjának keretei között még fokozottabban, kiteljesedettebb formában — a szabadidő-tevékenységek életmód-funkciója, életmód-formáló szerepe. Nem egymásmellettség, hanem kapcsolat, mégpedig hierarchikus kapcsolat jellemzi a munka és a szabad idő viszonyát, életmód-hatását. Ebben a kapcsolatban a viszony kölcsönkapcsolatot jelent, de a közösség keretei közt a meghatározó a munka rétege. Ebből sugárzik át az alkotói magatartás az ember tevékenységeinek minden további rétegébe is.

Ezek közül kiemelkedik jelentőségében az ember *interperszonális kapcsolataival* összefüggő tevékenységeinek rendszere. Az alkotó életmód kiterjed az ember kapcsolatainak alakítására is, s ez ugyancsak visszahat a munkában létrejövő emberi kapcsolatok alkotó jellege révén a munkára. A művelődés, a szórakozás területén megjelenő emberi kapcsolatok alkotó természete kihat a művelődés, a pihenés, a szórakozás jellegére is.

A szocializmus életmódjának vázlatos elemzése — mint láttuk — lehetőséget nyújt az életmód rétegződöttségének a bemutatására, valamint az életmódban megtestesülő tevékenység-csoportok különbségének és egységének az érzékeltetésére. *A szocializmus életmód-szerkezetének rétegződöttsége általában* is jelzi az életmód felépítettségének fő vonalát. *A kizsákmányoló társadalmak életmód-szerkezete* alapjaiban antagonisztikusan különbözik a szocializmus életmódjától. De az antagonisztikus társadalmi-gazdasági alakulatok keretei között sem lehet eltekinteni az életmód rétegei közti alapvető kapcsolatokról. Nemcsak szocialista viszonyok közt jelenti a munka az életmód meghatározó rétegét: *minden emberi létezés és a létezésben megtestesülő életmód a munka, a munka adott típusa által determinált.*

Az életmód rétegzöttsége szempontjából fontos kérdés az életmód *objektív és szubjektív oldalának* a megkülönböztetése. Bármilyen felfogásban közelítsük is meg az életmódot — akár mint tevékenységek rendszerét, mint a szükségletek és azok kielégítésének rendjét, akár mint a tevékenységek hogyanját, akár szűken és egyoldalúan mint a munkán kívüli életet, akár szélesen mint az egész életet —, minden megközelítésben ott találjuk az életmód *elsődleges objektív oldalát*. Ez minden materialista megközelítés szükségeszerű kiindulópontja, és ebben a különböző marxista igényű felfogások között nincs vita. Annál inkább az objektív oldalhoz kapcsolódó *szubjektív oldal helye, szerepe, funkciója* megítélésében. Egyáltalán nem mellékes, hogyan tudatosulnak a szubjektumban az objektív viszonyok (a társadalmi-termelési viszonyok szükségzerűségei, a társadalmi struktúra objektív építménye stb.), hiszen éppen a tudati rétegen, mint közvetítő közegen átszűrődve jelentkezik determináló hatásuk az életmódra. *A szubjektum szerepe* az életmód szempontjából másodlagos, de nem másodrendű. Jelentősége a fejlett szocialista társadalom építésének viszonyai között egyre növekszik. Törvényszerűség, hogy a szocialista társadalmi viszonyok felfokozzák a szubjektum szerepét, jelentőségét. A szocialista életmód lényeges vonása a szubjektum tudatossága, ami összekapcsolódik a magas fokú szervezettséggel — de természetesen az új típusú objektív társadalmi viszonyok függvényében. Ily módon ez a rétegzöttség, s a rétegek kapcsolata az életmód vizsgálatának alapvető filozófiai-metodológiai kérdése. (További kutatási feladat annak tisztázása, milyen mechanizmus

vezet el az objektív alapoktól a szubjektumig? A „hogyan” megragadása a nagy kérdés.)

Az életmód rétegzettségének egy további oldala az, amit jobb híján „léte körének” neveznénk. Itt arról a lényegbe vágó kérdésről van szó, hogy milyen körben létezik az életmód, kikre hat, kikre terjed ki a fogalom érvényességi köre?

Az életmód a közkeletű kifejezés szerint is mindenekelőtt az egyes ember életének a kérdése. Mindenekelőtt az egyén életmódjaként létezik. Sok félreértés keletkezik azonban ebből. Azt, hogy az életmód az egyes ember életformájában él, sokszor úgy értelmezik, hogy az életmód körét leszűkítik az egyes emberek életmód-problémáira, s nem veszik kellőképpen figyelembe az egyén életmódjának formálását megalapozó szélesebb szinteket. Az életmód ilyesfajta privatizálása megfelel a társadalmi viszonyok elsődlegességéről. Az egyes emberek életmód-tendenciáiban ugyanis nem csupán az egyén életének a maguk közvetlenségében véletlenszerű, mellékes tényezői játszanak szerepet. Természetesen ezek is belejátszanak — ide értve az egyén pszichikai adottságait, jellemét, tehetségét stb. —, de ezen faktorok hatása csak egy szélesebb keretbe beágyazva értelmezhető. Ezt a keretet pedig a társadalmi viszonyok rendszerébe foglalt életmód-tényezők adják meg: a *társadalom* életmódja. Igaz, a társadalom életmódja nem önmagában létezik, az egyes embereken kívül, hanem éppen az egyének életmódja integrálódik a társadalom életmódjába. Az ezekben rejlő közös, szükségszerű, általános tendenciák fogalmazhatók egybe a társadalom életmódja fogalmába. De a társadalom életmódja ugyanakkor megszabja az egyes emberek életmód-tendenciáit, ezek lehetőségeit, kereteit is. A társadalom lényegéből fakadó alapvető életmód-tendenciák — amelyek kifejezik az adott társadalmi-gazdasági alakulat törvényszerűségeit, azok hatását az életmód minden területére — megszabják azt a keretet, amelyben az egyén életmód-törekvései mozoghatnak, és amely kereteken kívülre az egyes ember nem léphet.

A társadalom életmódja a legátfogóbb kategóriaként tartalmazza az egyén életmód-törekvéseinek a társadalmi viszony által determinált alapvonásait. Ugyanakkor a társadalom és az egyén két pólusa között az életmód köztes szintjei is kijegecesednek. Olyan rétegekként, amelyek az emberek nagyobb, illetve kisebb csoportjainak keretei között léteznek.

Az életmód létezésének, működésének szintje tekintetében alapvető jelentőségűek az életmód *osztály szintű* alakzatai. A társadalom keretei között konkrétan ragadható meg az életmód jellege, tartalma a társadalomban létező osztályok megközelítésében. Minden társadalomban jellegzetes eltérések adódnak az egyes osztályok szerint. Lényegbevágó az eltérés a kapitalizmus viszonyai között a burzsoázia, valamint a proletariátus életmódja között. A munkáséletmód magán viseli a munkásosztály létének jellegzetes jegyeit, ezek következményeit, a kapitalizmussal való szembenállását, és mindazt, ami a munkásosztály osztályharca során létrejön, s befolyással van a munkások életére. Így a munkásszolidaritás, a szocialista hazafiság, a proletár nemzetköziség jellegzetes vonásai a munkáséletmódnak, már a kapitalizmus viszonyai között is. Ugyanakkor a burzsoá életmódra rányomják bélyegüket a tőkés termelési viszonyok, a többi közt az, hogy a kapitalizmus viszonyai között minden a pénz- és áruviszonyok prizmáján törnek meg.

A szocialista életmód viszonyai között, a szocialista forradalom nyomán átalakult munkáséletmód kiemelkedő jelentőségűvé válik. A szocialista életmód

fejlődésében, általánossá tételében vezető szerepet játszanak a munkáséletmód normái, követelményei, illetve a munkáséletmód gyakorlati megvalósulásának tanulságai. Ez közvetlen következménye a munkásosztály sajátos társadalmi helyzetének, az ezzel összefüggő történelmi hivatásának, az osztály nélküli társadalomra való áttérésben játszott szerepének.

A társadalom életmódjának operacionalizálása elképzelhetetlen a társadalom alapvető nagy csoportjai, az osztályok életmód-törekvéseinek tisztázása nélkül. Emellett azonban figyelembe kell úgyszintén venni az osztályéletmód keretei között a társadalom egyes rétegei szintjén érvényesülő életmód-törekvéseket is. A társadalmi tagozódás keretei között nemcsak az osztályok, hanem az egyes rétegek is sajátos képleteket produkálnak. És itt nemcsak az átfogó jellegű társadalmi rétegek (pl. az értelmiség) életmódjának specifikumairól van szó, hanem a kiscsoportok életmód-törekvéseinek a sokféleségéről is (a formális és informális csoportok, a családok, munkahelyi közösségek stb. nagyon eltérő törekvéseiről is). Az életmód konkrét alakulásában figyelembe kell venni a kiscsoportok szintjén jelentkező életmód-igényeket és lehetőségeket, hiszen ezek adják közvetlenül a legnagyobb hatású kereteket az egyes emberek életmódjának gyakorlati megvalósulásához.

Ily módon táruul fel a *társadalom-osztály-réteg(kiscsoport)-egyén* négyes építménye az életmód szintereként. Ezen szintek dialektikus kapcsolatai, a köztük levő kölcsönviszonyok szabják meg az életmód konkrét létét, hatását. És az életmód fogalmának kialakításában ennek minden bizonyonnyal tükröződnie kell.

AZ ÉLETMÓD DINAMIKÁJA

Az életmód kutatásának fontos feladata az életmódra jellemző *dinamikának* a feltárása. Nem közömbös ugyanis, hogy az életmódot milyen vonatkozásban kívánja a kutatás megragadni. Megelégszik-e egy puszta statikus *keresztmetszet-vétellel*, álló-, ill. pillanatképet produkálva az életmódról — vagy pedig azt mozgásban próbálja ábrázolni, kutatva az életmód elmozdulásait, ezek törvényszerű tendenciáit, feltárva az életmód-változásokban szerepet játszó erőket. Végsőkig leegyszerűsítve, e kérdések mögött a dialektika-metafizika metodológiai dichotómiája jelenik meg, s ezen a szinten a megoldás, a válasz irányja nem lehet kétséges. Minden marxista alapokon nyugvó életmód-kutatás természetesen a dialektika metodológiai elveit vallja magáénak. De kérdés, mennyire képes ezeket meg is valósítani. Itt már megoszlanak a sorok, s kitűnik, hogy a kutatók egy része nem vállalja a dinamika feltárását, és megáll egy statikus életmódszerkezetnél. Ez többnyire nem a szándékokon múlik, hanem a kényelmességnak vagy az eszközök hiányának a következménye. Ez mégsem menti a megoldás gyengeségét: az életmód-kutatásokban nem szabad megelégedni a felszínességre csábító egyszerű „helyzetjelentésekkel”, amelyek nem mutatják meg a honnan hová tendenciáit, s eltakarják az életmód legizgalmasabb problémáit, s az ezek elemzése alapján megfogalmazható feladatokat is: mit kell tenni az életmód szférájában folyó osztályharcban a szocialista életmód felülkerekedéséért és a burzsoá-kispolgári életmód-törekvések leküzdéséért? Erre a magasabb szintre csakis az életmód-változások elemzése alapján lehet eljutni, kutatni kell az életmód dinamikáját és a benne feszülő ellentmondások feloldásának tendenciáit.

A statikus szemléletmód félrevezető lehet, eltakarhatja s eltorzíthatja a helyes orientációt. Olyan látszatot kelthet, mintha az életmód vizsgálata során elégséges lenne egy állapotnak az ismerete a megfelelő áttekintéshez. A tévedések ellen csakis a dinamika feltárásával lehet védekezni. Gyakran hangoztatják az életmód dinamikájának elismerését gyengítő érvet: az életmód a maga összetettségében rendkívül *stabil* képződmény, amelynek változásait csakis viszonylag hosszabb időközökben lehet megragadni. Ez a stabilitás összefügg azzal az ismert ténnyel is, hogy a társadalmi létviszonyok szférájában bekövetkező elmozdulások megelőzik a tudati szférák mozgásait, és ezekhez képest még további eltolódás mutatkozik a pszichikai, érzelmi rétegekben, s ezeknek a tevékenységben, magatartásban való materializálódásában. Az életmód mindezzel összefüggésben valóban nehezen mozdul el, változásaiban elmarad a társadalom létviszonyainak mozgásától. Látszólag az életmód szerfelett stabil, csaknem megkövült, s a benne megtettesülő szokások, életformák rendkívül konzervatív jellegűeknek tűnnek.

Mindenesetre ez a stabilitás figyelemre méltó, hiszen ennek ismeretében lehet az életmód valóságos folyamataival számolni, konfliktusait értékükön mérni, feltárni az életmód alapvető tendenciáit és ennek jegyében aktívan beavatkozni mozgásába. Mármost beavatkozni viszont azért lehetséges, mert ez a jellegzetes stabilitás nem indukál valamiféle végzetszerű, megmáshatatlant életmód-szituációt, ami kimozdíthatatlanul ellenállna minden hatásnak. A stabilitással egy meghatározott mozgás jár együtt, az életmód struktúrái (ill. ezek alapvető rétegei, legfőbb társadalmi indikátorai) elmozdíthatók, s ezek a mozgások változást hoznak létre az életmód további rétegeiben is, az emberek szokásainak az átalakulását is előidézük (igaz, fáziseltolódással, hiszen a szokások változása nem mechanikusan jár együtt az anyagi létfeltételek és az ezekhez kötött életvitel megváltozásával). A XI. kongresszus határozatai éppen ennek az aktív beavatkozásnak a stratégiáját tervezték meg.

A stabilitás tulajdonképpen az életmód változásának sajátosságát jelzi, azt, hogy az életmód lassan változik. A „lassan változó” nem azonos a mozdatatlannal: a stabilitásnál talán pontosabb ezt a lassan változást kiemelni. Ez a stabilitás megszabja az életmód dinamikája feltárásának a lehetőségeit s korlátait is, világosan jelzi a változásokkal szembeni „tehetetlenségi nyomaték” létét. Amikor az elmozdulásokat igyekszünk nyomon követni, keressük az ezt segítő tényezőket (valamint az akadályozó, gátló mozzanatokat is!). Az életmód dinamikája éppen a lassan, viszonylag nehézkesen átalakuló vonások felszínén húzódnó rétege alatt található. Ezért alapvető jelentősége van annak, hogy a felszíni rétegek mögül felszínre hozzuk az életmód valóságos dinamikáját, mozgásának, elmozdulásainak, átalakulásainak a tendenciáit.

AZ ÉLETMÓD, A SZOCIALISTA ÉLETMÓD TÖRVÉNYSZERŰSÉGEIRŐL

Jelentős kutatási probléma az életmód reprodukciójában és átalakulásában ható *törvényszerűségeknek* a feltárása. Ebben természetesen valamennyi életmódkutatással foglalkozó tudomány érdekelt. A néprajztudomány feladata pl. a táplálkozási szokások alakulásában rejlő törvényszerűségeket feltárni. A népesedési tendenciák elemzését a demográfusok végzik. A filozófiai szintézis a részterületek egybeintegrálását végzi el, a többi tudomány kutatási anyagá-

ból kiszűri az életmód mozgásában rejtőző átfogó tendenciákat. Feladata éppen ebben van: megkeresni a közöset, az általánosot, a szükségszerűen, ismétlődően kimutatható alapvonásokat, hogy ezek összefoglalása alapján az életmód alapvető törvényszerűségeire következtethessen. Az egyszerű deskripciót meghaladó elemzés adhat tartós, hosszabb távon is felhasználható alapokat az életmód-tervezés számára.

Az életmód törvényszerűségeinek tisztázása a fejlett szocialista társadalom felépítésének viszonyai között önálló kutatási iránya a szocialista életmód feltárásának. Ezt nem pótolhatja a szocializmus általános törvényeinek az ismerete és ezek ismételtetése. Az életmód újratermelődésének és fejlődésének törvényszerűségeit a kutatások mai fokán csak egyes vonásaiban képes előlegezni a tudomány. Ezen belül a filozófiai kutatás további fáziseltolódást mutat, hiszen csupán követheti az életmódot vizsgáló többi tudományt, azok eredményeire támaszkodik. Ugyanakkor azonban a filozófiának megvan a lehetősége — és ez kötelessége is —, hogy átfogó munkahipotézisek alkotásával segítségére legyen a többi tudománynak a törvényszerűségek feltárásában.

Milyen *alaponásaiban* fogalmazhatjuk meg az életmód *törvényszerűségeit*?

E szabályszerűségek megragadásában — úgy tűnik — jelentős kiindulópontot képviselnek azok az alapvető rendező elvek, amelyekhez az életmód *fogalmának* jellemzése során jutottunk. Mindenekelőtt az életmód *komplextotalitás*-jellegét és *osztály-determináltságát* kell figyelembe venni. Továbbá — mint az életmód *jellemző jegyeinél* már megállapíthattuk — nagyfokú *stabilitását* emelhetjük ki, elmozdulásának lassúságát, s ennek *elmaradását* a társadalmi fejlődés egész folyamata mögött. Könnyen megállapítható, hogy az életmód átalakulása csupán bizonyos *ütemeltolódással* követi a társadalom makroviszonyainak a fejlődését. Az életmód statikus jellegűen ellenáll a történeti fejlődés dinamizmusának, s ebben a fázislemaradásban nagy szerepet játszanak a benne helyet foglaló tudati mozzanatok (a tudat elmaradásának tendenciája itt is jellegzetesen kirajzolódik). Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az életmódot egy sajátos belső ellentmondás jellemzi: a tudat- és szokásrendszer *stabilitása* és ugyanakkor a társadalmi viszonyok változásának hatására jelentkező *dinamikus* természete között feszülő *ellentmondás*.

Ugyancsak jellegzetes vonás az életmód nagyfokú diffúzitása is. Az integrált-ság hiánya — mint láttuk — együtt jár a diffúzitással, az életmód szétszóródottságával. A dezintegrált állapot, az életmód egyes elemeinek szeretlen egymásmellettségét kifejező konglomerátum-jelleg az életmód fejlődésének kezdeti szakaszait jellemzi elsősorban. Rendkívül fontos feladat ennek a diffúzitásnak a feloldása, az életmód-tendenciákat egységbeintegráló tendenciáknak a feltárása, ill. mozgósítása a szocialista életmód kibontakoztatása érdekében.

A diffúz jellegben kifejeződő *heterogenitással* látszólag ellentétes, valójában szoros kölcsönviszonyban levő vonása az életmódnak a viszonylagos *homogenitása*. Az életmód kereteit viszonylag kisszámú, nagyobb időszektorokat átfogó tevékenységcsoportok töltik ki, s ennek következtében jelenik meg egyhangúsága.¹⁸ Ez arra utal, hogy az életmód-szerkezetek viszonylag szűk bázison épülnek fel, kevés tevékenységfajta nagyobb csoportjaiból. Nagyon világosan példázza ezt a homogenitást a tömegkommunikációs eszközök elterjedésének következtében kialakult helyzet: a tv, a rádió, a sajtó információ-áradata az emberek jelentős részénél leköti úgygyólván minden szabad idejüket. Ezen

¹⁸ Vö. Szántó Miklós, i. m. 48:

belül is a tv-nézés dominál, s ez jellegzetesen rányomja bélyegét az emberek életmódjára.

Az életmód törvényszerűségei között különösen figyelemre méltó mozgásának, fejlődésének jellegzetesen hullámzó ritmusa. Ennek a hullámzásnak, a hullámzás forrásainak feltárása érthetőbbé teszi az életmód *társadalmi determinációjának* mechanizmusát. Világossá válik, hogy a társadalmi viszonyok alapvető szerepe mellett az életmód konkrét determinációjában a motiváló tényezők egész sora vesz részt, amelyek az *életmód viszonylagos önállóságát, relatív önfejlődését* eredményezik. Ez utóbbi tendencia egyik fontos oldala az *életmód egyenlőtlen fejlődésének törvényszerűsége*.

Az életmód fejlődésében — ideértve a szocialista életmód keletkezésének, fejlődésének folyamatait is — megfigyelhető az a hullámvonal, amely az egyenlőtlen fejlődés jellegzetes rajzát produkálja. Több szinten, az életmód különféle rétegeiben, elemeiben is kirajzolódik ez a hullámzó tendencia. Az életmód mozgásában a végső soron determináló társadalmi viszonyok hatásához képest deformálódások figyelhetők meg. Az életmód ritmusában *egyenletlenségek* érzékelhetők, részint *előreszaladások*, részint pedig még az általános mozgáshoz képest is feltűnő *elmaradások* tarkítják az életmód fejlődésének útját.

Az életmód egyenlőtlen fejlődése törvényszerűségének két szintjét különböztethetjük meg:

a) Az egyenlőtlen fejlődés az *életmód egészét* tekintve érvényesül, s jellegzetes ritmusváltásaival hat az egész életmód alakulására. Az életmód a maga egészében is előreszaladhat, illetőleg lemaradhat, konkrét társadalmi befolyások, hatások eredményeképpen, az indokolt, várható s az alapvető társadalmi viszonyok által determinált fejlődési úthoz képest. A termelési viszonyok életmód-formáló hatása nem érvényesül direkt módon, nagy szerepet játszanak itt a közvetítések, áttételek, s ez egyenletlenségeket idézhet elő az életmód fejlődési útjában.

b) Az egyenlőtlen fejlődés jelentkezésének másik szintje az életmód építményén *belül*, az *életmód egyes rétegei közötti viszonyban* található meg. Az egyes rétegek között meglepő eltérések mutatkoznak, amelyek nem következnek direkt módon a végső soron meghatározó, determináló társadalmi-termelési viszonyok jellegéből.

Az életmód fogalmának értelmezésénél tisztáztuk az életmód alapvető szerkezeti rendszerét, sok rétegből való felépítettségét. Már maga ez a sokrétűség is eleve azt indikálja, hogy a különböző rétegek nem állnak feltétlenül szinkronban. Sőt: az életmódba foglalt egyes rétegek között eleve eltérések adódhatnak, egyes rétegek gyorsabb fejlődésével nem feltétlenül tart lépést más rétegek mozgása. *Egyes rétegek inkább előtérbe kerülnek, mások háttérbe szorulnak*, homályban maradnak. Ez önmagában is egyenletlenségeket szül. De az egyenlőtlen fejlődés nemcsak az egyes életmód-rétegek között, hanem ezeken belül is tapasztalható, ezek elemei között is adódhatnak eltérések.

Az életmód fejlődésének *egyenletlenségeit*, az egyenlőtlen fejlődés félreérthetetlen jegyeit megfigyelhettük az elmúlt évszázadban abban, ahogyan a hazai életmód-struktúrán belül jelentőségéhez képest messze magasabb helyre sorolták, előtérbe állították az életmódnak a szabadidő-rétegét. A kutatások is elsősorban a szabadidő-szokások alakulásának feltárására irányultak,¹⁹ s emő-

¹⁹ Lásd saját kutatásainkat, amelyekről a „Magyar Filozófiai Szemlé”-ben (1974/4—5),

gött háttérbe szorultak a szocialista életmód fejlődése szempontjából kiemelkedő fontosságú más rétegek; mindenekelőtt a munka életmód-szerepe maradt homályban s esett ki a figyelem középpontjából. (Ezt a torzulást, az egyenlőtlen fejlődés jellegzetes tüneteit nem csupán a kutatók érdeklődése torzulásának kell betudni. Mindenekelőtt magának a fejlődésnek az objektív rajza állította előtérbe a szabad idő problémáit, a szabad szombatok bevezetése nyomán, amit a IX. kongresszus határozott el.) Az egyenlőtlen fejlődés ténye tagadhatatlan. Nyilvánvaló inkonzisztencia mutatkozik az életmódon belül a *munkaidő—szabadidő, az interperszonális kapcsolatok, a társadalmi aktivitás életmód-rétegei között*, elsősorban a szabadidő-réteg túlzott hangsúlya következtében. Ugyancsak jelentős eltolódást figyelhetünk meg más vonatkozásban is: az egyenlőtlen fejlődés jelentkezik abban az inkonzisztenciában is, amely a társadalmi-munkahelyi, valamint az egyéni-otthoni-családi környezet életmód-viszonyai között tapasztalható. Meg nem felelés és egyenetlenség mutatkozik a társadalom, ill. az osztály életmódja és az egyes ember, az egyén életmódja között is.

Mindennek következtében gyümölcsöző törekvésnek ígérkezik az életmód-politika terén az életmód egyenlőtlen fejlődése törvényének a feltárása, s erre a törvényszerűsége, ennek alkalmazására kell építeni a konkrét tervezés során is. Különösen fontosnak tűnik arra az inkonzisztenciára figyelmet fordítani, amely az életmód objektív réteg-adottságai és a szubjektum tudatának érettsége, a viszonyok felismerése között mutatkozik. E törvényszerűség alkalmazása során meg kell keresni az inkonzisztencia konkrét okait, fel kell tárnunk azokat a feltételeket, amelyeknek a megvalósítása szükséges az ellentmondások megoldásához. Ez a szocialista életmód fejlesztésének is kulcskérdése: az egyenetlenségek, lemaradások felszámolása — ami a társadalom tudatos, aktív tevékenységét igényeli — a feltétele annak, hogy az új típusú életmód átfogóvá váljék. Ez természetesen nem szünteti meg a fejlődés egyenlőtlenességét, a régiek helyébe elkerülhetetlenül újabb egyenetlenségek lépnek.

Az életmód átfogó törvényszerűségének tekinthetjük — társadalmi meghatározottsága következményeképpen — *rétegspecifikusan differenciált voltát*. A társadalom-osztály-réteg-egyenlőtlen dialektikája keretei között vizsgált életmód már ezen az általános szinten is jelzi, hogy alapvető eltérések jelentkeznek a társadalom egyes csoportjai (rétegei stb.) vonalán. Törvényszerű tendencia ez a *differenciáltság*, amit az életmód felszínesen értelmezett látszat-homogenitásával szemben szükséges kiemelni.

Reménytelen vállalkozás lenne ezen törvényszerűség figyelmen kívül hagyásával valamiféle homogén életmód-modellt keresni: a szocialista életmód ilyesféle homogén modellje annyira általános lenne, hogy a konkrét tevékenység számára teljesen használhatatlanná válna. Nem véletlen, hogy az életmód differenciáltsága jegyében a szocialista életmód keretei között megkülönböztetett jelentőséget tulajdonított a XI. kongresszus határozata, valamint a Programnyilatkozat is a *munkáséletmódnak*, ami az egész szocialista életmód fejlődése szempontjából kulcsfontosságú réteget jelent.

ill. a „Szociológia” több számában adtunk számot. Hasonlóképpen számos publikációt jelentetett meg e témakörben Vitányi Iván, Szántó Miklós, Rudas János, Cseh-Szombathy László és mások. Jelzi a kutatások irányát, jellegét a „Szabadidő és művelődés” c. kötet (Budapest 1974. TIT), amely összefoglalja a hazai szabadidő-kutatások főbb eredményeit.

A munkáséletmód azonban maga sem tekinthető homogénnek, hiszen a munkásosztály rétegződése további specifikus különbségeket eredményez. A szociológiai és demográfiai rétegzettségnek megfelelően tovább kell különböztetni a munkáséletmódon belül is. Így pl. lényeges eltérések vannak a nemek szerint: más a munkásnők és férfiak életmódjának sok vonása. Eltérések mutatkoznak az életkori különbségek szerint is: az ifjúmunkások és a nyugdíjas munkások életmódja jellegzetes eltéréseket tartalmaz érthető módon. További eltéréseket keltő tényezők egész sorát kell figyelembe venni, a munkások képzettségét, beosztását, munkájuk jellegét, jövedelmi viszonyait, családi állapotát, lakáshelyzetét, települési viszonyait stb. Jellegzetes eltérések tapasztalhatók az egyes gazdasági ágazatokban, a különböző iparágakban foglalkoztatott munkások életmódjában. Mindezek a tényezők jellegzetes különbségeket hoznak létre az életmódban, ezért lehetetlen eltekinteni a differenciált megközelítésmódtól s valamiféle homogén életmód-értelmezést igényelni. Ezért kiindulópontunk az életmód alapvetően összetett természete, inhomogén jellege kell hogy legyen. Erre épül az életmód vizsgálatának keretei között az életmód-modellek differenciált értelmezésének, megközelítésének a szükséglete, a rétegspecifikus vizsgálat követelménye.

A SZOCIALISTA ÉLETMÓD KUTATÁSÁNAK ÉRTÉKELMÉLETI PROBLÉMÁI

Az életmód-elmélet, s különösen a szocialista életmód elméletének kidolgozásában igen fontos filozófiai kérdésként merülnek fel az életmódban megtestesülő értékproblémák. Az életmód vizsgálatában lényeges szerepet játszik annak elemzése, hogy a benne megtestesülő magatartási formákban milyen értékek realizálódnak? Az értékek tartalmának, jellegének, funkcióinak tisztázása mindig is fontos területe volt a filozófiai kutatásoknak. A filozófia története során is sokféle módon jelentkeztek azok az értékproblémák,²⁰ amelyek ma az életmód tisztázásával kapcsolatban játszanak nagy szerepet.

Az életmódban realizálódó értékek jellegének, tartalmának a tudományos vizsgálata alapján lehet az ember magatartását irányító *értékelésnek* a szerepét kutatni. Kulcsfontosságú kérdés, hogy az ember viselkedését milyen célok vezérlik, hogy az ember milyen értékek elérésére törekszik, s milyen eszközöket mozgósít az értékek elérése érdekében.

Az axiológiai kutatások lényegesen hozzájárulnak az életmód tudományos vizsgálatához, feltárják az érték-értékelés-tevékenység rendkívül bonyolult építményében rejlő összefüggéseket. A szocialista életmód tudományos analízise a mai viszonyok között különösen erőteljesen igényeli ezeket az érték-elméleti kutatásokat; az érték, értékviszonyok, értékelés problémája korántsem jelent valamiféle üres absztrakciót. A szocialista életmód kibontakozásának folyamata maga tartalmazza az alapvető kérdéseket, amelyekre a tudományos kutatásnak válaszolnia kell. A fejlődő, terjedő szocialista életmód — harcban a vele szembenálló törekvésekkel, életmód-hatásokkal, az osztályharc sajátos szektoraként — jellegzetesen realizálja a szocializmus sajátos értékhatásait. A szocializmus értékei és ezeknek hatásai (ideértve ezen értékeknek az értékelését, aminek eredményeképpen az emberek életvitelében orientáló hatásúvá

²⁰ Lásd ehhez: O. G. Drobnycikij: „A szellemi értékek világa”, Budapest 1970, I. fejj. 37—72.

válnak és az emberek elérésükre törekszenek) *ütköznek* más értékhatásokkal. Olyanokkal, amelyek ellentétesek a szocializmus alapvető értékeivel, idegenek a szocialista fejlődés céljaitól, idegenek az egyes emberek szocialista jellegű egyedi céljaitól is. Az értékcollíziók jellegzetesen mutatják meg a fejlett szocialista társadalom építése körülményei között létező osztályharc sajátos formáit, megnyilvánulásait. Ez az összefüggés arra figyelmeztet, hogy a szocializmus értékeinek az érvényesülése igen lényeges kérdés, amelyet gondosan kell elemezni. A szocialista értékrend megvalósításáért harcolni kell a szocialista tudatformálás eszközeivel, a szocialista ember sokoldalú személyisége kibontakoztatásával is, a szükséges objektív feltételek megteremtése talaján. A szubjektum fejlesztését szinkronba kell hozni az objektív fejlődési folyamatokkal, az ezek által teremtett és sokszor az értékterzülások miatt sem eléggé kiaknázott lehetőségekkel. Az objektum és szubjektum egységének megvalósításán kell dolgozni, ezzel segítve a szocialista életmód társadalmi méretekben való megteremtését. A társadalom gyorsabb, zavartalanabb fejlődésének hatékony emelője a megfelelő értékhatások érvényrejuttatása. Egyáltalán nem mellékes, hogy a ma embere miben látja az élet értelmét, célját, milyen törekvések jellemzik életét.

Az életmód tartalmának, rendszerének az elemzése fontos értékelméleti kérdésekhez is elvezeti a kutatót: hogyan helyezkednek el axiológiai szempontból az életmód különféle rétegei a társadalom értékskáláján? A munka és a szabad idő közötti viszony ebből a megközelítésből is figyelemre méltó tudományos kérdések egész sorát veti fel. Nevezetesen: a munka és a szabad idő értékvolta, ezen értékek egymáshoz való viszonya magának az életmódnak az értéktermészete szempontjából is alapvető kiindulópontokat jelenthet. Az értékterzülések magyarázzák az életmód fogalmával kapcsolatos félreértéseket: a munka értéktermészetének, az emberi élet legalapvetőbb értékeként való létezésének nem-értése adhat alapot ahhoz, hogy a munkát kiiktassák az életmód fogalmából, s az életmódot más értékekre, mindenekelőtt a szabadidő-értékekre koncentrálják. Hasonlóképpen a munka érték-voltának el-, ill. fel nem ismerése adhat alapot egy olyan felfogáshoz is, amely értéket csak a fogyasztásban, a szerzésben, a jövedelemben, a pénzben lát. Ez utóbbi felfogás még a szabadidő értékvoltát is háttérbe szorítja és a jövedelem növelésében jelöli meg az élet értelmét, az emberi élet alapvető értékeit.

A szocialista életmód kialakításáért folyó tevékenység egyértelmű tisztázást követel az értékek síkján. Az életmód összetett, ellentmondásos, különböző típusok léteznek egymás mellett, egymással kölcsönhatásban, gyakran keveredve. Ezeket nem lehet mesterségesen izolálni egymástól. A szocialista jellegű életmód-törekvések és a szocializmustól idegen, vele szembenálló vagy „semlegesnek” mutakozó életmód-törekvések nem függetlenek egymástól. Nem is könnyű kibogozni, hogy meddig, milyen életmód-hatásokkal van dolgunk, s hol vannak azok a határok, amelyek már korlátozzák a szocialista életmód megvalósulását. Ezen a ponton ugrik ki az axiológiai megközelítés jelentősége, hiszen pontosan az életmód valóságának megítéléséhez van szükségünk ahhoz, hogy ezt a valóságot egybevevessük a szocialista életmód ideális modelljével, normáival. A normák és értékek világának a valósággal való szembeállítás pedig csak akkor vezethet eredményre, ha ezek az értékek és normák tisztázottak, egyértelműek és kizárják a félreértéseket, a téves megítéléseket.

Ez a mozzanat egy kutatás-metodológiai kérdést is felvet: mi a helye a kutatási folyamatban az *értékek* és az ezekre alapuló *normák* tisztázásának, és

hogyan viszonyuljon ez az *életmód konkrét folyamatainak feltárásához*? Menynyire kerülhet az elemzés központjába az életmód axiológiai vizsgálata? Ez döntő jelentőségű lehet a kutatások stratégiájának a meghatározásában. *Az életmód értékelméleti megközelítésének előtérbeállítása az egyik lehetséges iránya az életmód-kutatásoknak. A másik lehetséges és elterjedt kutatási stratégia éppen ellenkező módon jár el: az életmód kutatását az empiria jegyében tervezi, s az életmód valóságának feltárására törekedve tagadja vagy háttérbe szorítja az életmód értékelméleti oldalát.*

Az általános összefüggések figyelembevétele segítheti ezeknek az egyoldalú álláspontoknak a meghaladását. Nem egymással szemben, hanem egymást támogatva kell alkalmazni az életmód kutatásában az empiria eszközeit és az életmód értékoldalát. Az életmód valóságát, konkrét tényeit és adatait állítja a kutatások középpontjába az a szemlélet, amely a fennálló viszonyok, a Sein oldaláról közelíti meg a problémákat. Ezt a fajta kutatási módszert semmi más nem pótolhatja, hiszen az életmód fogalmából nem lehet feltárni az életmód konkrét problémáit, azok megoldásának feltételeit, eszközeit. Ezt a kutatási stratégiát előnyösen alkalmazhatják a tudományok egyes csoportjai. Mindenekelőtt a szociológia, a történettudomány, a néprajztudomány rendelkezik megfelelő eszközökkel az életmód valóságának ilyen feltárásához. De ez sem történhet az axiológiai kutatások helyett, ill. azokkal szemben; a konkrét, faktuális kutatás nem végezhető el az értékek és rájuk épülő értékelések, az értékorientációs hatások figyelembevétele nélkül. E két megközelítési mód egybekapcsolása annál is fontosabb, mivel az életmód kutatóknak végül is az a céljuk, hogy megalapozott kiindulópontokat nyújtsanak az életmód fejlődése számára szükséges objektív és szubjektív feltételek megteremtéséhez. Ezekben a kutatásokban egybekapcsolódik a Sollen, a normativitás, az értékrend feltárása a fennálló valóságnak, a Sein-nek az empirikus szintű feltárásával.

Az életmód-elméletnek ily módon szerves része, s éppen a filozófiai kutatómunka által elérhető fontos rétege az életmód axiológiai kutatása, a benne munkálkodó értékorientációk differenciált elemzése. Az értékek feltárása, felszínre hozása lehetővé teszi az értékek tudatosulását, ill. elsajátítását. De az értékek szubjektíválódási folyamatának az alapját természetesen nem a tudatosítás, hanem az *érték elsődlegesen objektív oldala* jelenti. Csakis ennek az objektív rétegnek a járulékaként bontakozhat ki a szubjektív oldal, másodlagosként. Külön elemzést igényel a közvetítések, az átvezetők szerepe az objektum—szubjektum között. Az értékek objektív rendszere ennek az összefüggésnek a feltárása alapján rajzolható meg, ebbe az értékrendszerbe kell beilleszteni az életmód különféle elemeit, ezek értéktartalmát. Sokrétű értékhálózat tárul fel az axiológiai elemzés nyomán, ami orientációs alapokat nyújt az életmód rétegei egymás közti összefüggéseinek megragadásához is. Az értékelméleti elemzések ugyanakkor természetesen az objektív társadalmi determinánsok érték meghatározó szerepéből indulnak ki, mindenekelőtt a társadalmi-termelési viszonyok által determinált értéktartalmakat kell felszínre hozniok. (Az értékszerkezet, az értékek konkrét hierarchiája természetesen mindig is a konkrét társadalmi viszonyok függvényeként vizsgálendő. Ezen a ponton is nyilvánvalóvá válik, hogy az értékek tartalma nem tekinthető abszolútnak, az értékek a társadalmi viszonyok hatása alatt keltkeznek, fejlődnek, átalakulnak, s vesznek el érvényüket. A szocialista életmód értéktartalmaként mindenekelőtt a szocialista társadalmi-termelési viszonyok által indikált értékek jelen-

nek meg, amelyek elvileg különböznek, ellentétesek — a relatív kontinuitás mellett is — a kizsákmányoló társadalmak életmódjában megtestesült érték-tartalmakkal.)

Az érték objektív tartalmára épülő életmód az értékelés hatáskörébe is kerül. Ebben a fázisban már az objektív tartalmak szubjektíválódásának folyamata megy végbe. Márpedig a szubjektumban való áttételeződés mindig is magába foglalja azt a lehetőséget, hogy az érték objektív tartalma eltorzuljon. Az áttételeződés a szubjektum érettségétől függően az értékelés folyamatában elváltozásokat eredményezhet, s ezt figyelembe kell venni az értékelméleti vizsgálódások során, az értékviszonyok meghatározásakor.

Az életmód, s ezen belül a szocialista életmód problémái tisztázásának és megoldásának nagyhatású segítője a filozófiai-axiológiai kutatás. Ennek elmaradása súlyos károkat okozhat, eltorzíthatja az életmód minden további problémájának a feltárását, megfejtését. A szocialista értékrend eltorzulása súlyos gondokat okozhat, így pl. a technicista szemlélet hatása téves érték-megítélést eredményez, és ez kihat az életmód formálódására is. A helyes megoldás természetesen nem valamiféle értékparancs kialakítása, hanem olyan értékválasztás lehetőségének a megteremtése, amely a választható értékek rangsorával orientálni képes a megfelelő megoldások kiválasztására.